

UDK 27-167.2/6-245.28
Primljeno: 23. 12. 2016.
Prihvaćeno: 19. 6. 2017.
Izvorni znanstveni rad

ANĐELI I DEMONI U KNJIZI O TOBIJI

Drago ŽUPARIĆ

Katolički bogoslovni fakultet Univerziteta u Sarajevu
Josipa Stadlera 5, BIH – 71 000 Sarajevo
carus@bih.net.ba

Sažetak

Članak se sastoji od dvaju dijelova i govori o anđelima i demonima u *Knjizi o Tobiji* (Tob). Nakon kratkog predstavljanja starozavjetnog i novozavjetnog nauka o anđelima, u prvom dijelu riječ je o anđelima u Tob, poglavito o Azarji, tj. arkanđelu Rafaelu, koji je bio Tobijin pratitelj na putu i izlječitelj Tobita i Sare. Tko je anđeo u Tob i koja je ključna poruka Rafaela obrazlaže konac prvog dijela. Pored »iskustva« anđeoskoga, u Tob prepoznamo i demonsko u tradicionalnom smislu te riječi. O tome se govori u drugom dijelu članka, osobito o demonu Asmodeju, neprijatelju bračnog sjedinjenja.

Ključne riječi: angelologija, demonologija, arkanđeo Rafael, demon Asmodej, poruka anđela.

Uvod

Tob predstavlja jednu živopisnu sliku koja prikazuje putovanje kao simbol ljudskog života. Tob možda i nema nikakve veze s pravom životnom pričom, nego je samo pučka pripovijest sa sretnim završetkom, koja ima mudrosno-didaktički cilj. Autoru je glavni cilj uzveličati vjernost zakonu jednog Židova u dijaspori, koji je prisiljeni živjeti među poganskim narodima. Taj cilj je ostvaren jednim »romaniziranim« stilom, jer je napravljen od različitih prizora i zakreta radnji, gdje se susreće genijalno i natprirodno u svakodnevnom životu, što ostavlja čitatelja u neizvjesnosti do samog svršetka koji možemo nazvati *happy end*. U Tob susrećemo dva neljudska lika, prilično istaknuta u potonjoj židovskoj i kršćanskoj tradiciji¹: Asmodeja, pakosnog demona koji uznemiruje

¹ Usp. Carey A. MOORE, Tobit, Book of, u: *The Anchor Bible Dictionary*, VI, New York – London – Toronto – Sydney – Auckland, 1992., 590.

Saru (3,8), i mladića Azarju (Rafaela) koji kaže za sebe da je »jedan od sedmori-ce svetih anđela koji na nebesima donose molitve svetih i stupaju pred Slavom Svetoga« (12,15). Tob odražava vjeru ranog židovstva o anđelima i demonima kao nadnaravnim bićima. Govor o anđelima (*angelologija*) u Tob, također može upućivati na autora koji je židovskog podrijetla (usp. 1 Mak 3,46-53; 4,10-11.30-34; 7,40-41; 2 Mak 3,26; 5,2; 10,29; 11,8).

Vrijeme i mjesto nastanka Tob: Na temelju motiva progona Židova i kra-ljevske zabrane pokapanja mrtvih, postoji mogućnost ukazivanja na progon Židova za Antioha IV. i početak makabejskog otpora. Ostale pak teme (obitelj i brak, duhovi i anđeli, bolest i ozdravljenje) ukazuju na stanje Židova u istočnoj dijaspori u vremenu od IV. stoljeća do oko 200. godine prije Krista, ili u dru-goj polovici II. stoljeća, kako pretpostavljaju suvremeni izdavači kumranskih rukopisa. Tob je vjerojatno nastao negdje u Siriji, a ne u Mezopotamiji. Egipat, kao mjesto nastanka, mogao bi se isključiti zbog protjerivanja demona Asmo-deja (Tob 8,3) upravo u Egipat. Prijevod Tob na grčki vjerojatno je nastao u Aleksandriji.²

Sadržaj Tob: U najkraćim crtama rečeno, Tob donosi priču o dvoje pra-vednika i njihovim vapajima, te o konačnom oslobođenju od nevolja koje su ih zadesile: Tobitova nevolja je sljepoća, a Sarina je zloduh Asmodej. Tobit, pra-vednik u Izraelu, odveden je u asirsko zatočeništvo. Progonjen je zbog svojih pobožnih djela, ali na kraju opravdan. Pogođen je nesrećom sljepila, što mu je toliko otežalo život da je molio Boga neka ga primi.

S druge strane Mezopotamije, na velikoj udaljenosti, Tobijina rođakinja Sara pati od demona Asmodeja, koji je zaljubljen u nju. Iako demon ne konzumira tu ljubav, on ubija sedmoricu Sarinih muževa u spavaćoj sobi prve bračne noći. Sarina sluškinja joj se ruga i predbacuje da je ona ubila svoje muževe i zato neka nema potomstva. Sara, također kao i Tobit, moli za svoju smrt i oslo-bađanje od lažnih prigovora. Bog je primio njihove molitve na nebu i bi poslan Rafael, jedan od sedmori-ce anđela, da izliječi Tobita od sljepoće i Saru oslobodi od zloduha Asmodeja.

Rafael se pojavljuje u ljudskom liku (Ἄζαριᾶ), pretvarajući se da je Tobitov rođak. Tobit ga daje kao pratioca mladome sinu Tobiji, dok je na putova-nju u daleku Mediju, kako bi podigao novac, što ga je nekoć davno ostavio kod rođaka Gabaela. Na putu se Tobija ženi Sarom, a Azarja/Rafael odgoni demona Asmodeja u Gornji Egipat. Opis protjerivanja Asmodeja (6,17-18) po-vezan je s prastarom egzorcističkom praksom: na Istoku se u stara vremena

² Usp. Anto POPOVIĆ, *Povijesne knjige*, Zagreb, 2015., 300.

vjerovalo da je demonima i duhovima dim bio nepodnošljiv pa su zbog toga bježali.³ Po povratku u Ninivu Rafael također liječi Tobitovo sljepilo i otkriva svoj identitet. Angelofanija dolazi do svojeg vrhunca, gdje Azarja predstavlja sebe kao jednog od sedmorice svetih anđela (Rafaela), te brzo odlazi onome koji ga je poslao.

1. Anđeli

Potvrdu vjerovanja u anđele nalazimo u Bibliji, a njihova uloga u židovskoj vjeri bila je značajna. Značenje riječi *anđeo* (grč. ἄγγελος) obuhvaća i dobre i zle anđele (demone). Prisutni su u različitim religijskim tradicijama. Anđeli su stvorenja različita od Boga i njemu podložna. Pripadaju nebeskom svijetu, a nazivani su još »sinovi Božji« (Job 1,6; Ps 29,1s), »sveci« (Job 5,1), »vojska nebeska« (1 Kr 22,19; Neh 9,6; Ps 103,21; 148,2).⁴ S obzirom na funkciju anđela, možemo ih promatrati u odnosu na Boga i na ljude. S obzirom na Boga, anđeli su dio nebeskog kora, gdje ih na tisuće i mirijade stoje pred Bogom i služe mu (Dn 7,10). Oni su kao vojska nebeska (Ps 148,1-2), gledaju Boga (Mt 18,10), veličaju ga i pjevaju mu (Iz 6,1-4; Otk 5,11-12). Bog se služi anđelima, kao skrivenim i vidljivim slugama čovjekove sreće, kako bi komunicirao s ljudima. S obzirom na ljude, Stari zavjet spominje ambadorsku ulogu anđela koje je Bog pozvao da prenesu neku njegovu poruku (2 Kr 1,3; Suci 6,11-18), da pouče proroke (Zah 3,4-6; Dn 2,22), da zaštite pojedince (Tob 3,24-25) ili izabrani narod (Dn 10,13-29; 12,1) ili da kazne neprijatelja (Izl 12,23-29).

1.1. Stari zavjet

Vjerovanje u anđele nije bilo opće u ranom židovstvu, nego se nauk o anđelima ustalio relativno kasnije (Ez, Zah, Dn). U starijim dijelovima poprilično je malo podataka o anđelima, iako se spominju na nekim mjestima, kao npr. u Post 28,12, gdje se govori o Jakovljevu snu i ljestvama po kojima se penju i silaze »anđeli Božji. U starim tekstovima »anđeo Jahvin« (Post 22,11; Izl 3,2; Suci 2,1; itd.) ili »anđeo Božji« (Post 21, 17; 31,11; Izl 14, 19, itd.) stvorenje je istovjetno s Bogom (Izl 23,20), te izražava vidljivu Božju prisutnost (Post 16,7s), čime se Bog sam u vidljivom obličju objavljuje ljudima.⁵ Za Stari zavjet je karakteristično

³ Treba imati na umu da taj ritual, iako donekle naivan i gotovo šamanski, sam po sebi ne bi bio dovoljan da spasi Tobiju da Rafael nije intervenirao otjerujući Asmodeja.

⁴ Usp. *Jeruzalemska Biblija s velikim komentarom. Knjiga Postanka*, Zagreb, 2001., bilj. d, 523.

⁵ Usp. *Isto*, bilj. f, 27.

da sam Jahve djeluje preko anđela te su u službi izabranog Božjeg naroda ili pojedinaca: Božje naklono djelovanje ogleda se upravo u djelovanju anđela.⁶ Moguće je uočiti i pučko viđenje u opisu anđela. Odjeveni su u lanene haljine (Dn 10,5s), imaju krila (Dn 9,21). Tradicija je zabilježila nekoliko redova anđela,⁷ čija se hijerarhija razlikuje po broju: koji motre Boga (Serafini, Kerubini, Prijestolja), koji vladaju svemirom (Gospodstva, Moći, Vlasti), i koji izvršavaju naredbe (Poglavarstva, Arkandeli, Anđeli).

1.2. Novi zavjet

Svjedočeci o Isusovoj snazi i božanstvu, anđeo se pojavljuje prilikom Isusova utjelovljenja (Lk 1,11-26), rođenja (Lk 2,9), djetinjstva, kada se u snu javlja Josipu (Mt 1,20.24; 2,13.19), na početku javnog djelovanja (Mt 4,11). Tijekom svojega javnog djelovanja Isus je neprestano u uskim odnosima s anđelima (Iv 1,51), služe mu u pustinjskoj samoći (Mk 1,13; Mt 4,11), anđeo ga tješi na Maslinskoj gori (Lk 22,43), anđeli su stalno na raspolaganju Isusu (Mt 26,53) te objavljuju njegovo uskrsnuće (Mt 28,2-3; Mk 16,5-7; Lk 24,4; Iv 20,12). Sam Isus kaže da su oni stalno u njegovoj službi (Mt 26,53), i bit će osobito na koncu svijeta (Mt 13, 29.41.49; Mk 13,27). Nakon Isusova uzašašća apostole i učenike, koji nastavljaju Isusovo djelo, štite anđeli (Dj 5,19; 12,7-11; 27,23), a anđeo, primjerice, šalje Filipa da pouči nekoga Etiopljanina, dvoranina i da ga krsti (Dj 8,26-39). Dok Heb 2,9 vidi Sina Božjega prilikom utjelovljenja »za malo manjeg od anđela«, u Ef 1,21 Isus je po uskrsnuću smješten »iznad svakog Vrhovništva i Vlasti i Moći i Gospodstva« kao i u Heb 1,6-7, gdje je Sin uzvišeniji od anđela.

Novi zavjet naglašava anđeosku podložnost i inferiornost u odnosu na Krista (Mk 1,13; Mt 4,11), kao i prema Crkvi (Ef 5,23) kojoj je Krist Glava. U središtu autentične kršćanske vjere nisu anđeli, nego Krist kojeg je Bog preuzvisio »i darovao mu Ime, Ime nad svakim imenom, da se na Ime Isusovo prigne svako koljeno nebesnika, zemnika i podzemnika« (Fil 2,10). Djelovanje anđela je prije svega u službi širenja Božje riječi, o čemu govore i Dj 1,10-11, gdje su »dva čovjeka« u bijeloj odjeći nesumnjivo anđeli koji prenose Božje riječi, a Dj inače često prikazuju anđele kao Božje posrednike (Dj 5,19; 8,26; 10,3-7; 12,7-11 itd.). Prema Otk anđeli donose pred Boga molitve svetih (Otk 5,8; 8,3), štite Cr-

⁶ Međutim, u Izl 12,23s spominje se Zatornik, izvršitelj Božjih osveta.

⁷ U kasnijoj kršćanskoj literaturi takvu (najpoznatiju) angelologiju postavio je anonimni kršćanski autor Pseudo-Dionizije Areopagit u V. stoljeću, uz čije se ime veže djelo napisano na grčkom Περὶ τῆς Οὐρανιας Ἱεραρχίας (*O nebeskoj hijerarhiji*), dostupno i na: <https://churchgoc.org/Library/areopagitis1.html> (3. VI. 2017).

kvu, a zajedno s anđelima Mihael se bori za spasenje (Otk 12,1-9). Međutim, Dj 23,8 obavještavaju čitatelje da su konzervativni i aristokratski saduceji nijekali uskrsnuće mrtvih, postojanje anđela i duhova.⁸

1.3. (Ark)anđeo Rafael u Tob

Nakon što smo u vrlo kratkim crtama spomenuli angelologiju u Starom zavjetu i u Novom zavjetu, vratimo se ponovno Tob, koji predstavlja svojevrsnu evoluciju biblijskog razumijevanja anđela, jer nigdje u Svetom pismu nije vidljiva tolika interaktivnost duhovnog bića u ljudska zbivanja koliko u Tob.⁹ U Bibliji se spominju imena samo triju anđela¹⁰: *Gabriela* (Dn 8,16; 9,21; Lk 1,19), *Mihaela* (Dn 10,13.21; 12,1; Jd 9) i *Rafaela*,¹¹ koji se spominje samo u Tob (Tob 3,17; 12,15), kao Tobijin vodič i čuvar na putu.

U Tob je Rafaelov lik jedinstven, u smislu da su mu (kao anđelu) njegovi posebni zadatci određeni.¹² U Tob je riječ o anđelu koji je zaodjenuo lik mladića Azarje, znak i sredstvo božanske Providnosti koja je zaštitila Tobiju i dovela ga zdrava kući te izliječila Tobita od sljepoće. Dok čitamo Tob primjećujemo kako je Rafael, koji ima crte anđela čuvara, u službi jedne židovske obitelji i njezinih dnevnih zbivanja, pa bi se moglo reći da je time prenijet u niži red. Dakle, riječi psalmista »Anđeo Jahvin tabor podiže oko njegovih štovalaca da ih spasi« (Ps 34,8) odzvanjaju u sadržaju Tob.¹³ Na kraju pripovijedanja Tob završit će se Azarjino poslanje, koje je ograničeno vremenski, te će misteriozno nestati po obavljanju specifičnog zadatka (12,20). Dok se u Bibliji često spominje »anđeo Jahvin«,¹⁴ iako nam nije sasvim jasan njegov identitet, u Tob se ne govori više

⁸ Usp. Wilfrid J. HARRINGTON, *Uvod u Novi zavjet*, Zagreb, 1983., 30.

⁹ Epoha helenističkog židovstva vrijeme je cvata (*Blütezeit*), angelologije gdje se puno govori o vodstvu pojedinca posredstvom anđela. Usp. Merten RABENAU, *Studien zum Buch Tobit*, Berlin – New York, 1994., 191.

¹⁰ Uspoređujući G^I (kraća oznaka grčkog teksta) recenziju grčkog teksta s G^{II} (oznaka opširnije recenzije grčkog teksta, bliže semitskom originalu: aramejskom ili hebrejskom) recenzijom, primjetno je kako se G^I češće koristi pojmom ἄγγελος, dok ga G^{II} zamjenjuje imenom (Ραφαήλ), npr.: Tob 6,11.14.18.

¹¹ Navođenje anđelova imena (Rafael) u Tob, upućuje na to da su anđeli kasnije dobivali imena i poimani kao čuvari i zaštitnici naroda (Dn 10,11s). Usp. Anđeli, u: Anton GRABNER-HAIDER (ur.) *Praktični biblijski leksikon*, Zagreb, 1997., 8.

¹² Usp. D. Giuseppe PRIERO, *Tobia*, Torino, 1963., 41–42.

¹³ Usp. Gianfranco RAVASI, *Tobia*, u: Pietro ROSSANO – Gianfranco RAVASI – Antonio GIRLANDA (ur.), *Nuovo Dizionario di Teologia Biblica*, Ciniselo Balsamo (Milano) 1988., 1585 (dalje: NDTB).

¹⁴ Usp. Post 16,7-12; 21,17-18; 22,11-18; Izl 3,2; Suci 2,1-4; 5,23; 6,11-24; 13,3-22; 2 Sam 24,16; Zah 1,12; 3,1; 12,8.

o »anđelu Jahvinu«, nego o anđelima¹⁵ i demonima koji su protagonisti redovnog života u svijetu. Takva koncepcija raširena je u židovskom svijetu nakon egzila, a odatle je prešla i na kršćanstvo.

Tob intenzivno razvija temu židovske angelologije,¹⁶ koju preuzima iz Danieolove knjige (Dn), kao npr. u nekim apokrifnim spisima,¹⁷ gdje anđeli i demoni igraju vidnu ulogu u nekanonskoj literaturi ranog židovstva. To ukazuje na podatak o kasnom datiranju Tob, budući da se angelologija i demonologija razvijaju pod helenističkim utjecajem. Tako je npr. u Prvoj Henokovoj knjizi¹⁸ Rafael prikazan kao jedan od sedmorice svetih anđela koji se brine za bolesne i za zdravlje ljudskih sinova (1 Henok 20,3; 40,9). On se ističe kao sveti anđeo i anđeo mira.

Rafael (Ραφαήλ) u Tob se prvi put spominje u 3,17 kao poslan od Boga »anđeo Gospodnji«, a posljednji put u 12,21, gdje se kaže da su Tobit i Tobija »hvalili velika čudesna djela Božja pripovijedali kako im se ukazao anđeo Gospodnji«. Inače se imenica *anđeo* (ἄγγελος) navodi trinaest puta u Tob, prema tekstu Sinajskog kodeksa.¹⁹ Rafael (hebr. rēfâ'el znači »Bog liječi«)²⁰ jedan je od trojice anđela u Bibliji koji imaju svoje ime. To su: Mihael (»tko je kao Bog«), Gabriel (»Božja snaga«) i Rafael (»Bog liječi«). U Tob Rafael je opisan kao pratitelj i pomoćnik mladog Tobije na njegovu putu u daleki Rages, i to pod imenom Azarja. Na dugom putovanju Azarja izbavlja Tobiju od opasnosti velike ribe u rijeci Tigris, oslobađa Saru od pakosnog zloduha Asmodeja te na koncu liječi Tobitovu sljepoću. Svojom vanjštinom Rafael se

¹⁵ Nekim autorima je začudno kako je u Tob djelovanje Rafaela opisano tako prisno (njem. *erdnah* = blizu zemlje). Usp. Merten RABENAU, *Studien zum Buch Tobit*, 114.

¹⁶ Angelologija je nauk o anđelima. Riječ je nastala od grč. ἄγγελος = anđeo, (Božji) glasnik; onaj koji je poslan, poslanik, izaslanik, i λόγος = riječ; učenje, proučavanje, nauk, govor.

¹⁷ Npr. sedmorica anđela također se spominju u Henokovoj knjizi, apokrifnom spisu. Usp. Merten RABENAU, *Studien zum Buch Tobit*, 193.

¹⁸ Tradicija pripisuje Henoku, sedmom patrijarhu, autorstvo triju apokrifnih knjiga, od kojih se prva nalazi u kanonu Etiopske pravoslavne crkve, a datira između III. stoljeća prije Krista i I. stoljeća poslije Krista. Ta starozavjetna apokrifna knjiga nije ušla ni u židovski ni u kršćanski kanon, a njezin sadržaj značajan je izvor ranih židovskih i kršćanskih mislioca. Jedna od poznatijih tema su pali anđeli. Hrvatsko izdanje *Knjige Henokove* načinjeno je 2009. godine prema engleskim prijevodima: George Henry SCHODDE, *The Book of Enoch*, Ohio, 1882., i Robert Henry CHARLES, *The Book of Enoch*, London, 1917.

¹⁹ Sinajski kodeks (oznaka S; *Codex Sinaiticus*) smatra se najboljom tekstualnom varijantom Tob. Zastupljen je u dužem grčkom tekstu, oznaka je G^{II}. U tom tekstu nedostaju ulomci Tob 4,7-18; 13,6-10, koji se, doduše, lako nadopunjuju tekstom latinskog prijevoda *Vetus latina* (VL).

²⁰ U kršćanskoj hagiografiji i liturgiji Rafael se časti kao arkandeo, a u ikonografiji je prikazivan kako vodi Tobiju i drži u ruci posudu s lijekom.

nije razlikovao od ostalih ljudi, osim što je u 12,19 rekao za sebe da ne pije i ne jede.²¹

Dok je u nekim starozavjetnim tekstovima²² na djelu »ne razlikovanje«²³ između Boga i njegovih anđela, i to u vrijeme babilonskog izgnanstva (VI. st. pr. Kr.), u vrijeme pisanja Tob, prizor se bitno promijenio. Kroz cijelog Tob Rafael se uvijek ponašao kao posebna osoba s vlastitom voljom, a ne kao Jahvin *alter ego*, koji kaže o sebi: »Ja sam Rafael, jedan od sedmorice svetih anđela koji na nebesima donose molitve svetih i stupaju pred Slavom Svetoga.« Broj sedam je simboličan: predstavlja savršenstvo božanskog djela, kompletnosti i punine, ali također može se odnositi na činjenicu organizacije perzijskog dvora koji je imao sedmoricu visokih dužnosnika: vjerojatno se autor nadahnua tim sjećanjem kako bi oblikovao sliku nebeskog suda.²⁴ Tob ne govori o hijerarhiji anđela, ali u 12,15 Rafael kaže za sebe da je »jedan od sedam«²⁵ anđela koji stoje pred Gospodinom slave i stupaju pred njega«²⁶. Inače Tob uvijek spominje samo jednog anđelu (Rafaela), spominjanog u singularu (ἄγγελος), dok se ostali anđeli spominju dva puta G^I u 8,15 i u G^{II} u 11,14.

U tekstu se nalaze direktni i indirektni govori anđela Rafaela/Azarje.²⁷ Anđeo se pojavljuje i govori: na početku putovanja (6,3-4.8-9); na kraju puta prema Ekbatani (6,10-18); pri dolasku u Raguelovu kuću kada se pozdravljaju (7,3-4); za vrijeme objeda u Raguelovoj kući (7,10); tijekom posjeta Gabaelu u

²¹ Upravo činjenicu iz Tob 12,19 citirao je Toma Akvinski da pokaže kako je anđeo čisti duh, gdje jer riječ o figurativnom i duhovnom jedenju (*Unde non fuit vera comestio, sed figurativa spiritualis comestionis*). Usp. Toma AKVINSKI, *Summa Theologiae*, pars I, q. LI, a. III.

²² U prizoru kako Bog poziva Mojsija za vođu hebrejskom narodu u Izl 3,2 čitamo: »Anđeo mu se Jahvin ukaze u rasplamtjeljoj vatri iz jednog grma. On se zagleda: grm sav u plamenu, a ipak ne izgara.« Odmah nakon toga pisac mijenja način pripovijedanja, koristeći se upravnim govorom: »Kad je Jahve vidio kako prilazi da razmotri, iz grma ga Bog zvone: 'Mojsije, Mojsije!' Evo me! javi se. Ne prilazi ovamo! – reče. – Izuj obuću s nogu! Jer mjesto na kojem stojiš sveto je tlo. Ja sam – nastavi – Bog tvoga oca; Bog Abrahamov, Bog Izakov, Bog Jakovljevi« (Izl 3,4-6) Iz toga teksta još uvijek nije uočljiva razlika između anđela i Gospodina, koji se pojavljuje tek kao manifestacija Boga u ljudskom svijetu.

²³ U Post 18,1-5 Gospodin se ukazuje Abrahamu kod hrasta Mamre u obliku triju muškarca. U Post 18,22 dvojica tajanstvenih posjetioca odlaze u Sodomu dok treći ostaje s Abrahamom. Abraham mu se obraća kao Gospodinu, dok se u 19,1 onu dvojicu gostiju izričito naziva »anđelima«.

²⁴ Odjek te sedmorice anđela nalazi se u Otk 8,2.

²⁵ Bibliji je poznat broj *sedam* anđela »koji stoje pred Gospodinom slave i stupaju pred njega« (12,15), koji aludira na oči u Zah 3,9, kao i na »sedam žižaka na svijećnjaku, sa sedam lijevak« (Zah 4,2).

²⁶ Kao što SZ ne spominje naziv *arkanđela*, tako je isto i u *Tob*, koji samo rabi izraz ἄγγελος.

²⁷ Numeriranje prema: *Jeruzalemska Biblija s velikim komentarom. Knjiga Tobijina*. Inače, Jeruzalemska Biblija slijedi duži tekst (G^{II}), u kojem je Sinajski kodeks (S) iz IV. stoljeća, što ga je pronašao C. von Tischendorf 1844. godine.

Ragesu (G¹: Tob 9,5); na kraju putovanja prema Ninivi (11,2-4); na dolasku u Ninivu (11,7); kada se otkriva (12,6-15).

Pisac Tob poima anđela ne samo kao Božjeg glasnika koji donosi molitve pred Boga (12,12), protjeruje demona u Egipat (8,2), zapovijeda neka se »zapiše u knjizi sve što se vidjelo« (12,20), nego i kao onoga koji pomaže ljudima (usp. Tob 3,17). Dakle, Rafael kao »dobar anđeo« (5,22) Tobitov je pratitelj na putu, pomagač i vođa u opasnosti (3,25; 8,3), posrednik kod sklapanja braka (pogl. 7) i zagovornik (3,24; 12,12), te na koncu iscjelitelj bolesti. Rafael, zaodjeven u lik mladića Azarje, bio je u službi Tobitove obitelji, a pri kraju knjige (12,19) reći će da su njegovo djelovanje i nazočnost bili samo privid: ispunjenjem svojeg poslanja nestao je ispred Tobije i Tobita.²⁸ Rafael poziva Tobita i Tobiju neka blagoslivljaju, hvale i veličaju Boga pred svim živima zbog onoga što je za njih učinio (12,6). Nakon poziva na hvalu i zahvaljivanje učio ih je u maniri mudrosnih izreka: »Lijepo je čuvati tajnu kraljevu, ali je slavno otkrivati djela Božja. Činite dobro, i neće vas zlo snaći. Dobra je molitva s postom, s milostinjom i s pravednošću. Bolje je malo s pravednošću nego mnogo s nepravdom. Bolje je dijeliti milostinju nego sabirati u hrpe zlato« (12,7-8).

G. Kittel kaže »kako se čini« (»es scheint...«) da je Tob primjer nauka o anđelima kao »svojstvu pučke pobožnosti«²⁹. Rafael vješto izbjegava žensko društvo i nikada ne razgovara s njima. Dok se vraća u Ninivu obraća se Tobiji: »Znaš u kakvu smo stanju ostavili tvojega oca. Pohitimo ispred tvoje žene i spremimo kuću prije nego drugi stignu« (11,2-3). Nešto kasnije poziva Tobita i Tobiju u stranu – opet bez prisutnosti žena – govoreći im neka »blagoslivlju Boga i veličaju pred svim ljudima« (12,6)³⁰ I opet biva evidentno kako anđeo tumači Tobitu Božju kušnju (12,13s), a sa Sarom kao ženskom osobom ne priča, pa ona stoga i ne prima takvu utjehu.³¹

U 12. poglavlju Rafael se otkriva (epifanija) Tobitu i Tobiji kao anđeo Božji. Postalo je, dakle, očigledno kako je bio Božje sredstvo djelovanja, što upućuje

²⁸ Vulgata ovako navodi Rafaelov tekst: »Gledali ste me kako jedem, ali je to bio privid«, dok u aramejskom tekstu Rafael samo kaže: »Nisam pio«. U G¹ recenzije Rafael kaže: »Sve ove dane izgledalo vam je da jedem i pijem, ali je to bio privid« (πάσας τὰς ἡμέρας ὠπτανόμην ὑμῖν, καὶ οὐκ ἔφαγον οὐδὲ ἔπιον, ἀλλὰ ὄρασιν ὑμεῖς ἔθεωρεῖτε.). Dakle, spomenuti tekstovi evidentno govore o Azarjinu prividnom uzimanju hrane. Usp. Irene NOWELL, Tobit, u: William R. FARMER (ur.), *The International Bible Commentary*, Collegeville, Minesota, 1998., 694.

²⁹ Usp. Gerhard KITTEL (ur.), *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, I, Stuttgart, 1933. – 1973., 80 (dalje: ThWNT).

³⁰ Iz teksta je jasno kako nije riječ o ljudskom ugrožavanju granice ljudsko – božansko.

³¹ Usp. Amy-Jill LEVINE, Tobit: Teaching Jews How to Live in the Diaspora, u: *Bible Review*, 8 (1992.) 4, 50.

na postojanost duhovnih bića, čiju prisutnost čovjek treba spoznati. Koji ne vjeruju, neće vidjeti stvarni duhovni svijet, čiji je znak ovaj fizički svijet.³² Iscjelitelj je anđeo u ljudskom liku, gdje se dolazi do spoznaje da je Tobitovo i Sarino ozdravljenje rezultat ne samo brojnih okolnosti nego i moćnih lijekova koji su izliječili njihova stanja. Rafael govori upravo kao anđeo, odnosno kao pro-ročki glasnik: »Ne plašite se! [...] Blagoslivljajte Boga uvijek! (12,17) To je način poput onoga kako je Jahve govorio Hagari u pustinji: »Ne boj se!« (Post 21,17) i kako je Bog govorio Abrahamu u ukazanju: »Ne boj se, Abrame...!« (Post 15,1).

1.4. Anđelova poruka u Tob 12,6-20

Tob 12 se može shvatiti kao »posljednji čin drame«, osobito prožet Azarjinim govorom koji se otkriva kao »Rafael, jedan od sedmorice svetih anđela« (12,15). Dakle, Azarja konačno objavljuje svoju anđeosku narav vraćajući se na nebo, dok protagonisti ostaju začuđeni. Takvo otkrivenje govori o odnosu između Boga i čovjeka, kao i ljudi međusobno. Ono je teocentrično usmjereno i kao da hoće reći: ne možete vi nagraditi Boga, ne možete mu dati odgovarajuću nagradu, jer ne postoji druga nagrada, doli hvaliti i zahvaliti onome koji je vam je pokazao svoje prekomjerno milosrđe. Zatim anđeo dodaje: »Blagoslivljajte Boga, hvalite ga i veličajte, hvalite ga pred svim živima zbog onoga što je za vas učinio« (12,6). Pozitivan odnos prema Bogu zrcali se u međusobnoj ljudskoj solidarnosti, i ne odnosi se samo na slušatelje u knjizi, već na čitav ljudski rod – što je univerzalna dimenzija anđelove poruke.³³

Tim riječima anđeo želi reći da treba učiti blagoslivljati Boga, učiti zahvaljivati Bogu, slaviti njegovo sveto ime, prepoznati njegove darove u svijetu, iskusiti bogatstvo njegova milosrđa. Treba, dakle, blagoslivljati Boga, jer Bog je dobrostiv, brine se za čovjeka, pokazuje mu put, imao je prema njemu smilovanje i stalno ga usmjerava na pravi put. Sve Tobitove riječi kao da hoće reći: Bog je *tôb*, tj. dobar, što znači i samo njegovo ime Tobit.³⁴ Može se reći da je 12. poglavlje poziv na zahvalnu molitvu Bogu. Prema anđelovim riječima to je, dakle, djelatnost koja treba kvalificirati aktivnost i budući život dvaju protagonista u Tob, ali i svakog vjernika kao člana Božjeg naroda tijekom svoje povijesti.³⁵

³² Divo BARSOTTI, *Meditazione sul libro di Tobia*, Brescia, 1978., 120–121.

³³ Usp. Johanna RAUTENBERG, *Verlässlichkeit des Wortes*, Göttingen, 2015., 82–83.

³⁴ Korijen imena Tobit i Tobija je isti: riječ *tôb*. On znači »dobar« i »lijep«, te objedinjuje u sebi i moralno i estetsko.

³⁵ Usp. Franco MOSCONI, *Tobia, il mestiere di vivere*, Trento, 2012., 170–172.

Na temelju teksta može se zaključiti da su anđeli (tj. Azarja/Rafael) duhovna bića, vidljivi znak Božje prisutnosti, te znak božanskog djelovanja u ljudskom životu. Doduše, nije sasvim jasno što Tobit podrazumijeva pod pojmom »anđelâ« u svojoj završnoj molitvi zahvale (13. poglavlje). Međutim, sigurno je da anđeli nisu samo apstraktna duhovna bića koja žive pred Božjim prijestoljem, izvan ljudske povijesti; oni su glasnici božanske volje i sredstva njegove providnosti.

Rafael koji se pojavljuje u Tob mora se razumjeti kao Božje očitovanje, nakon što je Tobit molio za milost neka pogleda na nj i neka ga se spomeni, te kada je izrekao da su Gospodnji sudovi pravedni (3,2s).³⁶ Tobit je molio neka mu Gospodin primi duh i ode u vječno prebivalište (3,6). Molio je za taj vid pomoći, a kada se božanska pomoć dogodila, bilo je jasno da se dogodila po Rafaelu. Dakle, svi događaji i likovi su u službi Božje volje s obzirom na čovjeka.

2. Demoni

Nasuprot anđelima stoje demoni.³⁷ Govor o demonima u Tob ima svoje začetke u 1 Kr 22,20-23 i Job 1,6-12, što ne isključuje također i tragove o pučkom poimanju,³⁸ kao što je npr. ljubav demona prema mladoj Sari (6,15) i demonovo okivanje u Egiptu (8,3).³⁹ Pored »iskustva« anđeoskog, u Tob prepoznajemo i demonsko u tradicionalnom smislu te riječi. Smrt i bolesti koje su se pojavljivale u posebnim okolnostima u mentalitetu ljudi Bliskog istoka pripisivane su zlim duhovima ili demonima, pa se tako može doznati što pripovjedač zna ili ne zna o demonima i anđelima, i do neke mjere možemo saznati što drugi znaju, odnosno ne znaju o tome. Govoreći o prvom čovjekovu grijehu Post 3 govori o zmiji, biću koje je protivno Bogu i neprijateljski raspoloženo prema čovjeku, što ukazuje na činjenicu kako pojam o zlim duhovima koji mogu nauditi ljudskom biću datira već od postanka čovjeka. Takvi duhovi obično pronalaze svoju personifikaciju u nekoj od divljih životinja (Iz 13,21; 34,14; Ps 106,37), čiji je jedan od najuobičajenijih naziva »Satan« (1 Ljet 21,1; Job 1,6s, itd.).

³⁶ Usp. Margaret BARKER, *The Archangel Raphael in the Book of Tobit*, u: *Studies in the Book of Tobit: A Multidisciplinary Approach*, London – New York, 2006., 127.

³⁷ Demonologija (nauk o demonima) javlja se u raznim religijama: judaizmu, islamu, ranom kršćanstvu, te u filozofijama, kao npr. u novoplatonizmu, gnosticizmu, srednjovjekovnom misticizmu. Prema Bibliji, prije stvaranja svijeta neki od nebeskih duhova (anđeli) pobunili su se protiv Boga. U borbi je pobijedio Bog uz pomoć duhova koji su mu ostali vjerni, a odmetnici su bačeni u pakao, odakle neprestano rade protiv Boga.

³⁸ Usp. José VÍLCHEZ LÍNDEZ, *Tobia e Giudita*, Roma, 2004., 61.

³⁹ Usp. Stefano VIRGULIN, *Tobia*, Roma, 1978., 25.

Zli duhovi/anđeli (Satan) su naspram dobrih (Zah 3,1), čovjekovi su neprijatelji (usp. Job 1,6s) i njima (zlodusima) se ne prinose žrtve, što je bilo uobičajeno kod drugih naroda (usp. Lev 17,7; Pnz 32,17).⁴⁰

U židovstvu, kasnije i u kršćanstvu, demoni se shvaćaju kao pali anđeli,⁴¹ neprijatelji Boga i ljudi. Grč. riječ δαιμόνιον⁴² ukazuje na »duha«, biće podređeno Bogu, biće koje nadmašuje čovjeka; zao duh, đavao, sotona, vrag. Samo u helenističkom razdoblju demon je postao sinonim za zlog duha; ranije ove riječi nisu imali nikakvu negativnu konotaciju.

U stara vremena bila je navika pripisivati demonu opasne i neobjašnjive bolesti.⁴³ Grčko poimanje vidi u demonima bića koja po snazi nalikuju božanstvima, a ljudima su različito naklona. Takvo poimanje možda ima korijene u doživljaju bespomoćnosti pred silama prirode (voda, vatra, zemlja, zrak...). Stoga su ljudi nastojali obuzdati demonski utjecaj različitim svetkovinama, zaklinjanjem, te brižno održavanim propisima u posebnim danima.⁴⁴ Čini se da pisac Tob upotrebljava baš lik demona (δαιμόνιον)⁴⁵ u isticanju Božjega naklonog djelovanja naspram pravednika, a budući da je po Mojsijevu zakonu namijenjeno da Sara pođe za Tobiju, do ostvarenja svakog drugog plana neće doći.⁴⁶

2.1. Asmodej

Asmodej je, zasigurno, lik koji je prethodio Tob, pa kao takav i dobro poznat židovskim legendama. Inače, njegovo ime u Starom zavjetu pojavljuje se samo

⁴⁰ Usp. D. Giuseppe PRIERO, *Tobia*, 42.

⁴¹ Budući da se demoni smatraju palim anđelima, u Katoličkoj crkvi demonologija je u sastavu angelologije (učenja o anđelima).

⁴² LXX upotrebljava naziv δαιμόνιον, koji vuče korijene osobito iz pučkog vjerovanja. Izraz δαίμων (đavao, sotona, vrag; zao duh, zloduh) zbog religijske preopterećenosti je izbjegnuto, dok δαιμόνιον (zao duh, đavao sotona, vrag, đavlov glasnogovornik) podsjeća na zlog duha pučkog vjerovanja. Usp. Werner FOERSTER, δαίμων, u: ThWNT, II, 12.

⁴³ U židovskim legendama Asmodej je »zao duh, onaj koji uništava, zatornik«. Pučko shvaćanje pripisivanja patnje demonu može se naći u hebrejskim apokrifnim spisima, a što se tiče Tob takvo shvaćanje može biti pojačano orijentalnim ambijentom u kojem je knjiga nastala. Usp. François MARTIN, *Le Livre d'Hénoch traduit sur le texte Ethiopien*, Paris, 1906., 10–28.

⁴⁴ Usp. Demoni, u: *Biblijski leksikon*, Zagreb, 1984., 66.

⁴⁵ U LXX uporabljena je riječ δαιμόνιον, koja ima svoje mjesto posebno u pučkom vjerovanju. LXX je uporabila tu riječ kao najstariji dokaz pučkog korištenja spomenute riječi. Riječ δαίμων je izbjegnuta, jer je bila previše opterećena religijskim momentom, dok je δαιμόνιον od početka podsjećao na zlog duha pučkog vjerovanja. Usp. Werner FOERSTER, δαίμων, 12.

⁴⁶ Usp. Stefano VIRGULIN, *Tobia*, 61.

u Tob. Dovoljno je usporediti s apokrifnim spisom *Salomonov testament*,⁴⁷ koji se pripisuje kralju Salomonu, gdje je Asmodej predstavljen kao neprijatelj bračnog sjedinjenja: »Moj posao je urotiti se protiv mladenaca, spriječiti ih da uđu u brak. Uništavam ljepotu djevice i mijenjam njezino srce, dovodim ljude do ludila i nepoštene požude.«⁴⁸

U Tob 3,8 pojavljuje se jedan od rijetkih pakosnih⁴⁹ (G¹: τὸ δαιμόνιον τὸ πονηρὸν; C¹: τὸ πονηρὸν δαιμόνιον) demona koje Biblija zove njegovim imenom *Asmodej* (Ἀσμοδαῖος; vulg. *Asmodaeus*), ubojica sedmorice Sarinih zaručnika. Zloduh Asmodej pojavljuje se u trenutku kada se govori o Sarinoj nesreći, koja slijedi poslije Tobitove molitve, u kojoj je molio Boga da umre i da više ne skuplja gorčinu u svojoj duši.

Ime Asmodej izričito se spominje dva puta (3,8; 3,17), gdje je zapravo riječ o paralelizmu u knjizi: opis Tobitove i Sarine nevolje. Asmodej je za sada spomenut samo kao pakosni zloduh koji je ubio sedam Sarinih muževa za koje bijaše poslao,⁵⁰ odnosno sprečava Saru živjeti u braku. Iznenadnu smrt sedmorice Sarinih muževa, pod vrlo čudnim i ponovljenim okolnostima, autor tumači kao rezultat upravo demonske aktivnosti.

Asmodejevo ime, vlastito Tob, povezano je s onim što on čini: razara i uništava, ali također stoji u suprotnosti s ulogom Rafaela, čije ime znači »Bog liječi«. Etimologija imena je kontroverzna. Naime, različito se tumači podrijetlo Asmodeja: I. Nowell⁵¹ ga naprosto povezuje s perzijskom riječju *Ešma-dewa*

⁴⁷ *Salomonov testament* je ranokršćanski spis, koji sadržava razrađene demonološke elemente. Izvorno je napisan na hebrejskom jeziku, u židovskom okruženju, u I. stoljeću. Prerađen je na grčki u kršćanskom ambijentu tijekom III. stoljeća. U spisu se opisuje kako je Salomon bio u mogućnosti izgraditi hram služeći se demonima uz pomoć čarobnog prstena koji mu je dao arkandeo Mihael. Stvarni autor ili autori teksta nisu poznati. Na smrtnoj postelji Salomon se bolno prisjeća vlastitog idolopoklonstva, što pripisuje demonskom utjecaju, te se nastavlja s dužim traktatom o demonologiji. Kasnija sred-njeverjekovna tradicija donosi legendu o Salomonu koji je zarobio demone i podvrgnuo ih svojoj vlasti. Prema jednoj od tih priča, Salomon je uhvatio demona Asmodeja koji mu je pomogao izgraditi hram. Usp. Ilil ARBEL, King Solomon, u: *Encyclopedia Mythica*, <http://www.pantheon.org/areas/featured/solomon/ksqb-2.html> (31. V. 2016.).

⁴⁸ U svakom slučaju, demon u Tob označuje neprijatelja bračnog sjedinjenja (vidi: *Jeruzalemska Biblija*, Zagreb, 2011., bilj. »e« kad komentira Tob 3,8), a njegovo ime Asmodej dolazi u Starom zavjetu samo u Tob, što nesumnjivo upućuje da pripada izvanbiblijskim izvorima.

⁴⁹ Asmodej je nazvan »zlim demonom«, što neke autore asocira na Mt 6,13 gdje se u Očenašu moli: »izbavi nas od zla« (ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ). Usp. Francesco VATTI-ONI, Studi e note sul libro di Tobia, u: *Augustinianum*, 10 (1970.) 2, 282.

⁵⁰ Asmodej je zapravo sotona čije se umetanje stavlja naspram Božjega djelovanja, čime autor očito plaća danak uvriježenom mišljenju onoga vremena, gdje praznovjerje zauzima gotovo sav mentalni prostor koji bi trebao biti rezerviran za vjerski osjećaj.

⁵¹ Usp. Irene NOWELL, Tobit, 691.

(demon gnjeva, bijesa), te ne može objasniti njegovu pojavu u pripovijedanju Tob, budući da su u Raguelovoj obitelji, tj. Sarinih roditelja, dobri ljudi, koji su inače sretni i uspijevaju na svim drugim poljima. Međutim, nije sasvim sigurna istovjetnost Asmodeja s *Ešma-dewa*, jednim od sedam demona perzijske mitologije.⁵² Možda dolazi od hebr. *ʾašmēday* od *šāmad* (zatornik, anđeo smrti, onaj koji uništava), a u kasnijem hebrejskom »natjerati na otpad(ništvu), odmetnuće«⁵³. J. A. Fitzmyer zapaža da se Asmodej spominje u Testamentu kralja Salomona (5,7-8) kao neprijatelj bračnog sjedinjenja.⁵⁴ No, može se držati sigurnim da je cilj Asmodejeve pojave u razvoju pripovijedanja u Tob objasniti Sarinu namijenjenost Tobiji (3,15.17; 6,12.16; 7,10; 8,17) te iskoristiti priliku da se progovori o bračnoj ozbiljnosti i svetosti, kao i o čestitosti nakane dvoje mladih zaručnika da se uzmu.⁵⁵

Tob 6,8s kaže da »kad koga muči demon ili zao duh«, čime povezuje demona s čovjekom, što je znak novog razvoja. Rafael jer protjerao nečistog duha Asmodeja u Egipat i tamo ga okovao (Tob 8,2).⁵⁶ Pustinja je obično smatrana prebivalištem zlih duhova (Lev 16,10.21; Iz 34,14; Bar 4,35; Mt 12,43, itd.), ali i mjestom kušnje (Hoš 2,14).

Asmodejeva želja da ima Saru⁵⁷ imala je kobne implikacije i napravila pomutnju u odnosima ljudskih i natprirodnih kategorija. Budući da je Asmodej protjeran, ostvarili su se uvjeti za bračnim vezom Tobije i Sare, koji će postati uzornom rodovskom ulogom za Izraelovu budućnost.⁵⁸ Paralelno se uočava

⁵² Usp. Asmodeo, u: *Enciclopedia della Bibbia*, I, Torino-Leumann, 1971., 850.

⁵³ Usp. Demon, u: Paul J. ACHTEMEIER (ur.), *Harper's Bible Dictionary*, San Francisco, 1985., 217.

⁵⁴ Usp. Joseph A. FITZMYER, *Tobit. Commentaries on Early Jewish Literature*, Berlin – New York, 2003., 151.

⁵⁵ Usp. D. Giuseppe PRIERO, *Tobia*, 81.

⁵⁶ Židovi i istočnjaci su u svojim formulama proklinjanja smatrali Egipat najzapadnijim dijelom zemlje (usp. Aurelije AUGUSTIN, *De civitate Dei*, 20,7-8). Tako udaljeno od naseljenog područja demon ne može više naškoditi ljudima. J. Gamberoni navodi mišljenje flamanskog kartuzijanca i teologa Dionizija Kartuzijanca (*Dionysius Carthusianus*, 1402. – 1471.), koji je pisao komentare Svetoga pisma, te pretpostavljao da se anđeo čak zbog toga za kratko vrijeme neprimjetno udaljio iz teksta. Usp. Johann GAMBERONI, *Die Auslegung des Buches Tobias in der griechisch-lateinischen Kirche der Antike und der Christenheit des Westens bis um 1600*, München, 1969., 182.

⁵⁷ Sukladno vjerovanju svojeg vremena pisac očigledno prihvaća postojanje takvog demonskog lika, ne baveći se toliko pitanjem tko je, nego onim što Asmodej čini i pita se: zašto taj demon ubija Sarine muževe na takav način? U svjetlu Tob 6,14-15 moglo bi se razumjeti da demon želi Saru za sebe, gdje prema G¹ stoji da »nju ljubi neki demon« (ὅτι δαιμόνιον φιλεῖ αὐτήν). Ideja o demonu koji žele imati žene za sebe nije nepoznata antičkom svijetu.

⁵⁸ Usp. Amy-Jill LEVINE, *Diaspora as Metaphor: Bodies and Boundaries in the Book of Tobit*, u: Amy-Jill LEVINE (ur.), *Diaspora, Jews and Judaism*, Atlanta, 1992., 117.

kako nasuprot nesretnom ishodu sa sedam muževa koje ubija demon Asmodej, stoji sretni ishod ženidbe između Tobije i Sare.

Tob ne čini uzaludan posao. Kada opisuje protjerivanje Asmodeja (6,17-18) u Egipat, to je onda povezano s drevnom praksom egzorcizma. Naime, na Istoku se vjerovalo da je odvratni dim težak za duhove i demone i zato bježe od njega. Treba imati na umu, međutim, da taj obred, pomalo naivan i gotovo šamanski, ne bi sam po sebi bio dovoljan da spasi Tobiju, da sam Rafael nije intervenirao otjeravši demona u Gornji Egipat i tamo ga okovao. Sve je to jasan znak intervencije Boga koji spašava svoje štice. Zašto u Gornji Egipat? U antici se vjerovalo da su demoni živjeli u udaljenim i pustim krajevima; tako i Isus, čim je otišao moliti u Judejsku pustinju, odmah se tamo suočio s đavlovim iskušenjima (Mt 4,1), a Mt 12,43 naglašava: »Kad nečisti duh izađe iz čovjeka, luta pustim mjestima tražeći pokoja. Ali ga ne nalazi!«

Egipat se smatra najjužnijim krajem poznatog svijeta, dok je Medija na krajnjem sjeveroistoku: kao da se želi reći da Rafael veže demona na sasvim suprotnom mjestu od onoga gdje su Tobija i Sara, da bi ga trajno učinio bezopasnim za mladence. I na kraju, spomenimo interpretaciju Asmodeja u Tob: gledajući na ljudskoj razini proizveo je Sarino trpljenje, a teološki gledano nesumnjivo je simbol prisutnosti zla koje se može pobijediti samo uz Božju pomoć.⁵⁹

Zaključak

Iako je mladić Azarja pokazao neobičnu mudrost i sposobnost dok je pratio Tobiju na njegovu putovanju, Tobija ne može zamisliti da ga zapravo prati anđeo Rafael. Iz teksta *Tob* može se zaključiti da je »anđeo« višeznačan pojam, u smislu da je biće koje pripada duhovnom redu, da ima utjecaj na ljudski život i sudbinu te da je sredstvo Božjeg djelovanja. Dakle, anđeo Rafael, zaodjenut u lik Azarje (antropomorfizam), aktivno je utjecao na sudbinu ljudi, odnosno Tobitovu obitelj. Ime *Rafael* znači »Gospodin liječi«. Tob intenzivno razvija temu židovske angelologije, preuzete iz Dn i drugih apokrifnih spisa, što može ići u prilog sastavljanju knjige, budući da su angelologija i demonologija razvijene uglavnom pod helenističkim utjecajem. Rafael, koji se uvijek ponašao kao osoba s vlastitom voljom, a ne kao Jahvin *alter ego*, rekao je za sebe da je jedan od »sedmorice svetih anđela koji na nebesima donose molitve svetih i stupaju pred Slavom Svetoga« (12,15). Rafael je u *Tob* sredstvo i znak Božje providnosti za Tobijinu obitelj, za što će Tobit blagoslivljati Boga i anđele njegove. Anđeo

⁵⁹ Usp. Irene NOWELL, *Tobit*, 691.

Rafael u liku Azarje predstavio se kao suprotnost demonu. Dok demon Asmodej u stvarnosti, ozljeđuje i ubija, anđeo pak liječi.

Tob predstavlja autorovo razumijevanje demonske i anđeoske aktivnosti u ljudskim životima. Nitko od likova ne zna tko je Azarja, sve dok on sam nije progovorio o sebi. Čitatelju se to čini donekle smiješno, kao i ono kada Tobit želi ugodno putovanje dvojici putnika, od kojih je jedan anđeo (5,17). No, autor je ozbiljan usred svojeg humora: ljudi ne znaju da su u društvu anđela. Doista, vrlo je zanimljivo u pripovijedanju da likovi zapravo ne razumiju što se događa, ali kada je sve rečeno i učinjeno, vidjeli su Božju ruku na djelu ili djelatnost anđela, koji je iscjelitelj, čudotvorac i ženidbeni posrednik – sve u jednom. U tom smislu u Tob se zrcali židovsko poimanje anđela i demona koji igraju odlučujuću ulogu u drami između ljudi Boga, a individualni život, iskustvo i povijest naroda poprište su demonske i anđeoske aktivnosti. Za Tobita su ljudski grijeh i pravednost temeljno ljudsko funkcioniranje, a ni na koji način demonsko. Nadnaravna prisutnost demona u Tob kontrapunkt je Jahvinu djelovanju, u negativnom smislu, s rezultatom koji će se dogoditi na kraju knjige, a taj je blagotvorno djelovanje providnosti za one koji su ostali pravedni i vjerni, kakav je bio upravo Tobit.

Summary

ANGELS AND DEMONS IN THE BOOK OF TOBIT

Drago ŽUPARIĆ

Catholic Faculty of Theology, University in Sarajevo
Josipa Stadlera 5, BIH – 71 000 Sarajevo
carus@bih.net.ba

This article is comprised of two parts and deals with angels and demons in the Book of Tobit. Following a short presentation of Old Testament and New Testament angelic doctrine, the first section deals with angels in the Book of Tobit, mainly Azarias, i.e. the archangel Raphael, who was Tobias' escort on his journey and the healer of Tobit and Sarah. The concluding portion of the first section deals with who the angels are in the Book of Tobit, and what the key message of Raphael is.

Along with the »experience« of the angelic, in the Book of Tobit we also recognize the demonic in the traditional sense of the word. This is covered in the second part of this paper, especially concerning the demon Asmodeus, the enemy of marital union. The author of the Book of Tobit uses the character of the demon (δαμόνιον) to highlight

the inclination of God towards the righteous. By introducing the evil spirit Asmodeus at the narrative level two objectives are reached: first, that Sarah is intended for Tobit, and the second, that something is said about the holiness of marriage, about the seriousness and honesty of intention in the person getting married. On a literary level, the demon is a fairy tale element; at the human level, it represents the necessity of the suffering of life; on a theological level, the demon represents the presence of evil in life which cannot be overcome without the help of God.

Keywords: *angelology, demonology, archangel Raphael, demon Asmodeus, the message of angel.*